

ULUG'BEK DAVRIGA OID OLIMLAR RO'YXATINI TUZISH

Usmonova Maxfirat Murodullo qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Annontatsiya: XV asr birinchi yarmida Samarqand va Hirot O'rta Osiyo xalqlarining ilmiy va madaniyat markazlari hisoblanar edi. Mana shu davrda Ulug'bek raxbarligida tashkil topgan Samarqand ilmiy maktabi O'rta Osiyo XV-XVI asrlarda tabiiy fanlartaraqqiyotining asosi hisoblanar edi. Bu ilmiy maktabda usha davrning eng iste'dodli va donishmand olimlari: Saloxuddin Musa ibn Muxamma ibn Mahmud Kozizoda Rumiy, G'iyosiddin Jamhid Koshiy, Abdulali Birjandiy, Alauddin Ali ibn Muxammad Kushchi, Mirim Halabiy, Baxuddin Omuliy, Najmiddin Alixon va boshkalar matematika va astronomiya soxasida chukur va keng ilmiy tadbirkorlik olib boradilar.

Kalit so'zlar : Movarounnahr, Samarqand, «Almajest», Registon, Aristotel.

1337 yilda Turkiyaning Bursa shahrida tavallud topgan Qozizoda Rumiy taniqli qomusiy olim va faylasuf Shamsiddin al-Fanoriydan dastlabki saboqlarni o'rgandi. Oxir-oqibat, bu ustoz arab va fors mudarrisarlari dars beruvchi Movarounnahr va Xurosonning mashhur madrasalarida astronomiya va riyoziyotni chuqur o'rganish uchun Qozizodaga Turkiyani xufiyona tark etishda yordam beradi. Rumiy Samarqand madrasasida falakiyot va riyoziyot fanlarining nufuzli ulamolaridan biriga aylandi va Ulug'bekka ham ustozlik qildi. Qozizoda o'zi bilan birga al-Fanoriy tomonidan tuzilgan fanlar majmuasini ham olib kelgan edi. U bu asarni Ulug'bekka o'rgatadi. Biroq Qozizoda Ulug'bekda astronomiya faniga bo'lgan noyob qobiliyatni sezib, uni ko'proq ushbu fanni chuqur o'rganishga yo'naltiradi. Ulug'bek Qozizodadan ko'p ilm o'rgandi va uni ustoz deb bildi. Ulug'bek o'sha davrning eng mashhur riyoziyotchisi va astronomi G'iyosiddin al-Koshiyni ham o'z maslahatchisi, ustoz deb hisoblagan. Hirotida G'iyosiddin al-Koshiy astronomiyaga qiziqqan Ulug'bekning ukasi Iskandar Sultonga tahsil berardi. Ulug'bek uni 1417 yilda Samarqandga, yoniga chaqirtirib oladi. Al-Koshiy rasadxona loyihasi tashabbuskorlaridan bo'ldi va yulduzlar jadvalini tuzishda faol ishtirok etdi. [1]

Ma'rifatli insonlar maslahati bilan Ulug'bek Samarqandda ilm-fanni rivojlantirish, jumladan, falsafa, riyoziyot va falakiyot ilmlari bilan shug'ullanish niyatida katta madrasa qurdirishga qaror qildi. Hali bisyor bo'lgan Temurbek saltanati xazinasi qoldiqlaridan bugungi kungacha Registon maydonida qad ko'tarib turgan va o'z nomi bilan ataluvchi ulkan madrasani barpo qildi. Bu madrasa VIII asrda Bog'dodda al-Mansur xalifaligi davrida boshlangan islom rasadxonalari va maktablari faoliyatida yuz yillar davomida to'plangan tajribalarning davomchisi sifatida tanildi. Dastlabki harakatlar yunon matematiklari va faylasuflarining asarlarini arab tiliga o'girish bilan boshlangan bo'lsa-da, so'ngra fors va hind olimlari o'rtasidagi munosabatlar bilan yanada boyib bordi. Yunon astronomi Klod Ptolomeyning ikki asari, eramizning 130-yillarida yaratilgan, «Almajest» va «Sayyoralar gipotezasi» asarlari Aristotel falsafasi bilan yaqindan tanish bo'lgan musulmon mutafakkirlari e'tiborini tortdi. Ular xuddi xristian va yahudiylar singari diniy

bo'linishlikka emas, balkim Ptolomey tomonidan ishlab chiqilgan geosentrik tizimni qo'llab-quvvatladilar: Yer Xudo tomonidan Odam ato uchun yaratilib, o'z o'qi atrofida aylanuvchi qo'zg'almas borliqdir, quyosh va oy boshqa sayyoralar singari mukammal doira shaklida Yer atrofida aylanadi. Bu tizimni harakatga keltiruvchi qonun-qoidalarni o'rganish uchun musulmon astronomlar yunon astronomlari xulosasi va o'zlarining shaxsiy kuzatishlari orasidagi ko'plab qarama-qarshiliklarni bartaraf qilish borasida hisob-kitob va kuzatishlarni ko'paytirdilar. [2]

1420 yilda qurilish ishlari tugatilib, Qozizoda dastlabki saboqni Ulug'bek ishtirokida boshlab berdi. Yangi madrasa o'z davrining eng mashhuriga aylandi va al-Koshiy ham u yerda matematika asoslari to'g'risidagi bilimlari bilan talabalarga ta'lim bera boshladi. U bu haqda 1427 yilda tugatgan "Miftoh ul-hisob" «Arifmetika kaliti» asarida qayd etgan bo'lib, asar Ulug'bekka bag'ishlangan va quyidagi kirish so'zlari bilan boshlangan: «Men bu asarni eng buyuk, eng odil, eng oqil va eng mashhur olim Sulton Ulug'bek Ko'ragoniy kutubxonasi uchun yaratdim». [3]

O'quv dasturi kutubxonadagi eng mashhur musulmon astronom va matematiklarining asarlariga asoslanardi. Bu asarlar Ulug'bekning muruvvati tufayli uning xazinasi evaziga qo'lga kiritilgandi. U o'zining yosh hamkasbi Ali Qushchini astronomiyaga oid xitoy qo'llanmalari va taqvimlarini topib kelish uchun hattoki Xitoyga ham jo'natadi. Ulug'bek al-Koshiy, Qozizoda va boshqa hamkasblari maslahatiga tayanib, ular niyat qilgan ansambl — ulkan astronomik rasadxonaning qurilish loyihasini ishlab chiqishga buyruq beradi. Astronomiya guruhi talabalari madrasa tahsilini tamomlab, o'zlarining kelajakdagi vazifalarini belgilab olishgan bir paytda, shaharning shimoli-sharqidan bir necha chaqirim narida joylashgan Ko'hak tepaligida 1420 yilda rasadxona qurilishi boshlanadi. Lashkarboshilik va hukumat ishlaridan bo'sh vaqtlarida Ulug'bekning o'zi ham o'lchov va hisob-kitoblarda ishtirok etadi. [4]

Xulosa qilib aytish mumkinki, hozirgi kundagi ma'lumotlarga ko'ra "Zij jadidi Ko'ragoniy"ning Yuzga yaqin forsiy nusxasi va 15 dan ortiq arabiy nusxasi mavjud. O'rta asrlarda yozilgan hech bir astronomik yoki matematik asar bunchalik ommaviy va keng ma'lum bo'lmagan. "Zij jadidi Ko'ragoniy" musulmon mamlakatlarining deyarli barchasida o'rganilgan va sharhlangan. Uni sharhlagan limlardan quyidagilarning nomlarini eslatish mumkin: Shamsiddin Muhammad ibni Abul Fath as-So'fiy al-Misriy (vaf. tax. 1495), Abulqodir ibni Ro'yoniy Lahijiy (vaf. 1519), Miram Chalabiy (vaof. 1525), Abdulali Birjandiy (vaf. 1525), G'iyosiddin Sheroziy (vaf. 1542). "Zij jadidi Ko'ragoniy"ning G'arbiy Ovro'po faniga ham ta'siri katta bo'ldi. Umuman olganda G'arbiy Ovro'po Temur va uning farzandlarini, ayniqsa Ulug'bekni XV asrdanoq bilardi. Ali Qushchining Istanbuldagi faoliyati tufayli Ulug'bekning olimligi haqidagi xabar ham Ovro'poga tarqaladi. Shunday qilib Temuriylar sulolasi butun dunyo tarixida o'chmas iz sifatida qolganligini ko'rishimiz mumkin. [5]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. Mets A., Musulmanskiy renessans, M., 1966;
2. Xayrullayev M ., Uygonishdavri va Sharq mutafakkiri, T., 1971;
3. Konrad N . I ., Zapad i vostok, M., 1992; Sulaymonova F., Sharqu G‘arb, T., 1997;
4. Komilov N., Tafakkur karvonlari, T., 1999;
5. Mirzo Ulug‘bek. Tarixi arba ulus. Toshkent. 1994